

УДК 343.98

В.Г. ОЗАР, Харківський національний університет внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ТАКТИКИ ДОПИТУ ПОТЕРПІЛОГО ВІД КАТУВАННЯ

Ключові слова: досудове розслідування, катування, потерпілий, тактика допиту, допит потерпілого

Під час досудового розслідування катування однією з першочергових та найбільш інформативних слідчих (розшукових) дій є допит потерпілого. Без сумніву, інформація, отримана в результаті такого допиту, має важливе значення для слідства, адже дозволяє встановити спосіб, місце та час катування, місцезнаходження можливих слідів злочину і, що найважливіше, викрити винних. Тому зазначену слідчу дію можна вважати одним із основних засобів збору доказів у кримінальному провадженні за даної категорією злочинів. Це зумовлює важливість питання визначення тактики допиту потерпілого від катування.

Значний внесок у дослідження тактики допиту внесли В.П. Бахін, Р.С. Белкін, С.Н. Богомолова, В.К. Весельський, А.Ф. Волобуєв, В.О. Коновалова, В.С. Кузмічов, В.С. Мацишин, В.Г. Лукашевич, В.О. Образцов, М.І. Порубов, О.Б. Соловійов, А.В. Старушкевич, В.В. Тищенко, В.Ю. Шепітько, М.П. Яблоков та інші вчені. Але, незважаючи на значну кількість публікацій з даної проблематики, тактика допиту потерпілих від катування в криміналістичній літературі залишилася поза увагою. Вищевказане зумовлює необхідність дослідження вказаного питання, що є метою даної статті. Її наукова новизна полягає у визначенні особливостей тактики допиту потерпілого катування як складової частини відповідної окремої криміналістичної методики.

Допит на досудовому слідстві – це процес отримання показань від особи, яка володіє

відомостями, що мають значення для розслідуваної справи [1, с.97]. Відповідно до ст.95 КПК України, показання – це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження. Таким чином, допит – це передбачена кримінальним процесуальним законом слідча дія, яка полягає в одержанні слідчим від свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, експерта показань про обставини, що мають значення для кримінального провадження [2, с.374].

Хоча допит і можна вважати найпоширенішим способом отримання доказів, водночас він є однією з найскладніших слідчих дій. Його проведення вимагає від слідчого високої загальної та професійної культури, глибокого знання людей, їх психології, майстерного володіння тактико-криміналістичними прийомами. Складність допиту полягає не тільки в тому, що слідчому у ряді випадків протистоїть людина, що не бажає говорити правду і навіть взагалі не хоче давати показання, але і в тому, що в свідченнях людини, яка щиро прагне повідомити слідчому все відоме їй у справі, можуть бути помилки, спотворення, вимисел, які при допиті належить своєчасно виявити і врахувати при оцінці та використанні показань [1, с.97].

Слід погодитися з В.К. Весельським, В.С. Кузьмічовим, В.С. Мацишиним та А.В. Старушкевичем у тому, що вибір тактики допиту залежить від кількох чинників: а) ситуації допиту (первинний, повторний, наявність психологічного контакту тощо); б) процесуального положення допитуваного і рівня його зацікавленості в результатах розслідування; в) особливостей допитуваної особи (вік, характер, рівень правової поінформованості, наявність злочинного досвіду і т.п.); г) характеру інформації і доказів, які є у слідства, тощо [3, с.60–61].

Поряд з цим можна стверджувати, що основна відмінність тактики допиту в будь-якій категорії кримінальних проваджень, і щодо катувань в тому числі, все-таки полягає в процесуальному положенні допитуваної особи. Звісно, небажання давати свідчення або давання неправдивих показань більш характерно для допиту підозрюваного чи обвинуваченого, а допиту потерпілого частіше за все притаманні помилки та перекручування. Про це свідчать і результати анкетування працівників правоохоронних органів. Так, 71 % опитаних вказали, що потерпілі від катувань охоче дають правдиві показання; 19 % вказали, що потерпілі дають показання без охоти, 13 % – дають неправдиві показання, і лише 3 % вказали, що потерпілі від катування відмовляються від дачі показань.

КПК України визначає, що потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди [4]. Однак, враховуючи диспозицію ст.127 КК України та особливості механізму вчинення вказаного злочину, можна стверджувати, що потерпілим від катування може бути лише фізична особа, якій завдано фізичної чи/та моральної шкоди шляхом нанесення побоїв, мучення або інших насильницьких дій з метою примусити потерпілого чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, або з метою покарати його чи іншу особу, а також з метою залякування чи дискримінації його або інших осіб [5, с.149].

Потерпілий відрізняється від інших учасників процесу тим, що злочином було порушено його права та охоронювані законом інтереси, тому він зацікавлений у результатах справи. Ця зацікавленість, а також можливість помилкового сприйняття фактів, в силу обстановки події та небезпеки, якій він міг піддаватися, повинна бути врахована при допиті та оцінці його показань [1, с.106].

Потерпілий, як зазначає Р.С. Белкін, може бути допитаний про будь-які обставини, що підлягають доказуванню у справі, а також про свої взаємовідносини з обвинувачуваним [1, с.105]. Проте, показання потерпілого мають кілька особливостей: по-перше, вони виступають засобом захисту його законних інтересів; по-друге, походять від особи, безпосередньо зацікавленої в результаті [6, с.85]. Тобто, давання показань потерпілим є його правом, а не обов'язком (п.6 ч.1 ст.56 КПК України), тому слідчий повідомляє потерпілого лише про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивих показань, а не за відмову від дачі показань.

Відповідно до норм КПК України, права і обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого. Якщо особа не подала таку заяву, то слідчий, прокурор, суд має право визнати особу потерпілою лише за її письмовою згодою. За відсутності відповідної згоди особа в разі необхідності може бути залучена до кримінального провадження як свідок [4]. Отже, і допит потерпілого може бути проведений лише після прийняття від нього заяви про вчинення злочину або прийняття заяви про залучення його до провадження як потерпілого або за наявності письмової згоди. Після цього особі вручається пам'ятка про процесуальні права та обов'язки.

Успішність проведення допиту потерпілого від катування залежить від кількох чинників:

1) позиції допитуваного: чи має він намір допомагати слідству, чи налаштований давати правдиві показання і не приховувати свою можливу протиправну або аморальну поведінку, чи бажає покарати свого кривдника;

2) наявності соціального зв'язку між потерпілим та злочинцем: досить часто потерпілі, які перебувають у певних відносинах із злочинцем, після подання заяви про катування

відмовляються від притягнення особи до відповідальності та дачі проти нього показань;

3) кримінального впливу на потерпілого з боку злочинця шляхом його залякування чи умовляння або підкупу;

4) суб'єктивних та об'єктивних властивостей потерпілого до сприймання, запам'ятовування та відтворення інформації;

5) професіоналізму слідчого, що проводить допит: його правової зацікавленості в якісному виконанні службових обов'язків, наявності у нього досвіду у розслідуванні аналогічних кримінальних проваджень, якісного проведення слідчих (розшукових) дій тощо.

На наш погляд, основоположним чинником досягнення успіху під час допиту потерпілого є професіоналізм слідчого, який йому допомагає як у належному проведенні допиту потерпілого у безконфліктній ситуації, так і подоланні та досягненні якісного результату у конфліктній ситуації.

Звісно, конфліктні ситуації під час допиту потерпілого від катування зустрічаються не так часто і, як вказувалося нами раніше, в основному полягають у дачі неправдивих свідчень з метою приховати свою протиправну чи аморальну поведінку, або якщо допитуваний від пережитих страждань перебільшує або викривляє обставини катування.

Тому слідчий повинен завжди бути готовим до такого розвитку слідчої ситуації і, по можливості, підготуватися до допиту. Підготовка до допиту повинна включати вивчення матеріалів кримінальної справи; вивчення спеціальних знань; вивчення даних про особистість допитуваного; складання плану допиту [7, с.39–53]. Однак, враховуючи те, що допит потерпілого від катування – це одна із перших слідчих (розшукових) дій в даній категорії кримінальних проваджень, то і повноцінна підготовка до нього вкрай ускладнена з об'єктивних причин. Проте слідчому необхідно ознайомитися хоча б із наявними матеріалами провадження та умовно визначитися із колом обставин, які підлягають

з'ясуванню, а також врахувати сукупність тактичних прийомів, які він може використати для досягнення поставленої мети допиту. Тому важко не погодитися із думкою Р.С. Белкіна, що для того, щоб успішно здійснити допит, слідчий повинен чітко уявляти собі, яку інформацію і за допомогою яких прийомів і засобів він має намір отримати від допитуваного. Коло тих обставин, які слідчий має намір з'ясувати шляхом допиту, називається предметом допиту. До їх числа належать обставини, пов'язані з самою подією злочину (його способом, місцем вчинення, часом, наслідками та ін.); ті, які встановлюють або спростовують винність у його вчиненні певних осіб і мотиви їх дій, що впливають на ступінь і характер відповідальності обвинуваченого, а також відносяться до характеру і розміру шкоди, заподіяної злочинцем, а також обставини, що сприяли вчиненню злочину [1, с.98].

Враховуючи особливості механізму вчинення катування та досвід практиків, можна визначити когось загальних обставин, які повинні бути з'ясовані під час допиту потерпілого від катування:

1) обставини вчинення катування: спосіб, місце та час вчинення злочину; тривалість його вчинення; знаряддя злочину; місцезнаходження можливих слідів катування;

2) особа злочинця: прізвище та ім'я, вік, адреса, місце роботи тощо; кількість осіб, які вчинили катування; наявність соціального зв'язку між потерпілим та злочинцем; ознаки зовнішності злочинця; його фізіологічний та психологічний стан;

3) наслідки вчинення катування: характер насилля, вид та локалізація тілесних ушкоджень, в чому виражалися образи та які страждання були спричинені потерпілому;

4) обставини, які передували вчиненню катування (з метою з'ясування мотиву вчинення катування) та які могли сприяти його вчиненню: наявність в минулому конфлікті між потерпілим та злочинцем; спільне або роздільне

розпивання спиртних напоїв тощо; наявність у потерпілого боргових зобов'язань тощо;

5) обставини, які відбулися після вчинення катування: спроби злочинця залякати потерпілого або залагодити конфлікт іншим способом, дії потерпілого після вчинення злочину (звернення за медичною допомогою, звернення до правоохоронного органу, розповідь про злочин іншим особам тощо);

6) наявність свідків-очевидців катування чи інших свідків (невдомих або відомих потерпілому).

Для досягнення мети допиту та отримання правдивих і повних показань слідчий на початку допиту повинен спробувати встановити з допитуваним психологічний контакт та підтримати його впродовж всього допиту. Під психологічним контактом розуміють створення такої атмосфери допиту, при якій допитуваний переймається повагою до слідчого, розумінням його завдань і обов'язків, виключає всякі особисті мотиви в його діях, усвідомлює необхідність сприяти своїми показаннями встановленню істини [1, с.100]. Для формування психологічного контакту потрібно застосовувати обов'язкові елементи допиту (наприклад, заповнення анкетно-біографічної частини протоколу) та спеціальні прийоми (наприклад, бесіда на відволікаючу тему) [8, с.7]. Це є особливо актуальним для допиту потерпілого від катування, адже ця особа в наслідок вчинення злочину отримала суттєву шкоду різних видів, що може сформувати у неї страх та недовіру до оточуючих або ж викликати бажання приховати деякі злочинні дії, яким вона була піддана, або свою неналежну поведінку. Для запобігання вказаному слідчий повинен пояснити потерпілому процес проведення допиту та переконати у своїй правовій зацікавленості до встановлення істини у кримінальному провадженні. З метою спрямування допитуваного на дачу правдивих показань слідчому доцільно роз'яснити йому всю важливість правдивих і повних показань із метою встановлення всіх обставин кату-

вання та притягнення винних до кримінальної відповідальності. У тому випадку, якщо з матеріалів кримінального провадження видно, що до потерпілого застосовувалося насилля, яке має інтимний характер, то пояснити йому необхідність, а головне не сором'язливість повідомлення всіх дій злочинця, навіть тих, які є для потерпілого неприємними та ганебними.

Використання тактичних прийомів допиту залежать від ситуації, що складається під час допиту, від характеру інформації [9, с.194]. Приступаючи до допиту, слідчий зазвичай пропонує у формі вільної розповіді дати показання щодо вчиненого злочину. Саме під час вільної розповіді потерпілого слідчий і звертає увагу на неповноту показань або їх неправдивість взагалі чи в якійсь частині зокрема. При цьому перебивати допитуваного не рекомендується, так як це може заплутати його або викликати відчуття нехтування та неповаги до потерпілого з боку слідчого.

Якщо потерпілий не запам'ятав або не може згадати якісь обставини вчинення катування, то рекомендується використати тактичні прийоми для оживлення пам'яті. До них відносять: 1) звертання до обставин, які суміжні за часом і простором; 2) демонстрація набору аналогічних об'єктів (в натурі, макетів, фотознімків, малюнків тощо); 3) допит на місці події, в обстановці, яка пов'язана з ним; 4) пропозиція намалювати схему місця події, розташування осіб і предметів в обстановці певного місця, їх переміщення тощо [8, с.20–23].

При виявленні в показаннях ознак неправди слідчий може використати ряд прийомів, які ґрунтуються на психологічному впливі на допитуваного, так як використання інших прийомів на початку кримінального провадження виявляється скрутним через брак доказів. О.Б. Соловйов вказує, що на допиті недобросовісних осіб використовуються різні способи емоційного впливу, наприклад, вказування на неправдивість показань, оцінка непорядної

поведінки допитуваного, пред'явлення доказів тощо [10, с.100–101].

Фіксація ходу та результатів допиту на практиці відбувається шляхом складання протоколу допиту та/або застосовуватися фотозйомки, аудіо- та/або відеозапису. КПК України у ст.104 вказує, що у передбачених Кодексом випадках, хід і результати проведення процесуальної дії фіксуються у протоколі. У випадку фіксування процесуальної дії під час досудового розслідування за допомогою технічних засобів про це зазначається у протоколі. Якщо за допомогою технічних засобів фіксується допит, текст показань може не вноситися до відповідного протоколу за умови, що жоден з учасників процесуальної дії не наполягає на цьому. У такому разі у протоколі зазначається, що показання зафіксовані на носії інформації, який додається до нього [4]. Тобто, протокол допиту повинен вестися в будь-якому випадку, однак, якщо застосовується безперервний аудіо чи відеозапис слідчої дії, то безпосередні показання можуть не заноситися до протоколу.

Враховуючи викладене, можна зробити ряд висновків. По-перше, допит по своїй суті є спілкуванням слідчого із допитуваним, з метою отримання інформації відомої допитуваному, яка має значення для розслідуваного кримінального провадження. По-друге, тактика допиту залежить від ряду чинників, серед яких найбільш важливим є процесуальне положення допитуваної особи. По-третє, на успішність проведення допиту потерпілого впливають кілька обставин: позиція потерпілого, наявність соціального зв'язку між потерпілим та злочинцем; кримінальний вплив на потерпілого з боку злочинця; властивостей потерпілого на сприйняття, запам'ятовування та відтворення інформації; професіоналізму слідчого. По-четверте, предмет допиту потерпілого від катування складають коло обставин, до яких належать: обставини вчинення катування; особа злочинця, наслідки катування, обставини, які передували вчиненню катування,

обставини, які відбулися після вчинення катування; наявність свідків катування. По-п'яте, використання тактичних прийомів під час допиту потерпілого від катування залежить від тактичної ситуації, яка складається під час допиту (безконфліктна чи конфліктна).

ЛІТЕРАТУРА

1. Белкин Р. С. Тактика следственных действий / Белкин Р. С., Лифшиц Е. М. – М. : Новый юрист, 1997. – 176 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар / Гончаренко В. Г., Нор В. Т., Шумило М. Є. – Харків : Право, 2012. – 844 с.
3. Весельський В. К. Особливості провадження допиту підозрюваного (обвинуваченого) з метою недопущення тортур та інших порушень прав людини : посібник / [Весельський В. К., Кузьмічов В. С., Мацишин В. С., Старушкевич А. В.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2004. – 148 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : від 13.04.2012 р., № 4651–VI // ВВР України. – 2013. – № 9–10, № 11–12, № 13. – Ст. 88 (з останніми змінами внесеними згідно із Законом № 233–VIII від 04.03.2015 р.).
5. Озар В. Особа потерпілого від катування як елемент криміналістичної характеристики злочину / В. Озар // Jurnalul juridic national: teorie și practică. – 2015. – Martie № 2 (2). – С. 148–150.
6. Гончаров І. Д. Кримінально-процесуальне право України. Досудове слідство : навчальний посібник / І. Д. Гончаров. – Київ : Центр навчальної літератури, 2005. – 248 с.
7. Коновалова В. Е. Допрос: тактика и психология : учеб. пособие / В. Е. Коновалова. – Харьков : Консум, 1999. – 157 с.
8. Бахін В. П. Тактика допиту : навчальний посібник / Бахін В. П. Весельський В. К. – Київ : НВТ «Правник», 1997. – 64 с.
9. Книженко С. О. Деякі питання тактики допиту свідків при розслідуванні екологічних

злочинів / С. О. Книженко // Форум права. – 2009. – № 2. – С. 192–195 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2009_2_30.pdf.

10. Соловьев А. Б. Процессуальные, пси-

хологические и тактические основы допроса на предварительном следствии : методическое пособие / А. Б. Соловьев. – М. : ООО Издательство «Юрлитинформ», 2002. – 192 с.

Озар В. Г. Особливості тактики допиту потерпілого від катування / В. Г. Озар // Форум права. – 2015. – № 3. – С. 156–161 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2015_3_29.pdf

Визначена сутність допиту як слідчої дії. Встановлені чинники, які впливають на успішність допиту потерпілих від катування. Виділені обставини, що підлягають з'ясуванню під час допиту потерпілих від катування. Розглянуто особливості встановлення психологічного контакту під час допиту, а також тактичні прийоми у конфліктних і безконфліктних ситуаціях допиту потерпілого від катування.

Озар В.Г. Особенности тактики допроса потерпевшего от пыток

Определена сущность допроса как следственного действия. Установлены факторы, которые влияют на успешность допроса потерпевших от пыток. Выделены обстоятельства, подлежащие выяснению при допросе потерпевших от пыток. Рассмотрены особенности установления психологического контакта во время допроса, а также тактические приемы в конфликтных и бесконфликтных ситуациях допроса потерпевшего от пыток.

Ozar V.G. Features Interrogation Tactics of Victims of Torture

The essence of the interrogation as an investigative action is shown. The factors that affect the success of the questioning of victims of torture fined. It was obtained circumstances to be clarified during the interrogation of victims of torture. The features of establishing psychological contact during interrogation, as well as tactics in conflict and non-conflict situations, questioning of victims of torture was made.